

BALÁZS MIHÁLY

Georg Purkircher levele Kolozsvári Jordán Tamáshoz (1570. május 3.)¹

A forrásközlés a pozsonyi orvos Georg Purkircher híradásait tartalmazza a nemzetközi, magyarországi és erdélyi eseményekről. Utóbbiak közül kiemeli a Karácsony György-féle parasztfelkelést, illetve a Bekes Gáspár vezette követség tárgyalásainak megkezdését, amelyek utóbb a speyeri egyezmény megkötéséhez vezettek. Hírt ad a pápai udvar legújabb botrányairól is.

Kulcsszavak: pozsonyi kör, Georg Purkircher, Kolozsvári Jordán Tamás, Karácsony György-féle parasztfelkelés, Bekes Gáspár, I. Cosimo di Medici, Camilla Martelli

A levél az antitrinitarizmus kutatás melléktermékeként került elő. A kelet-közép-európai radikális reformációról fontos tanulmányokat megjelentető Martin Rothkegel hozta szóba egy beszélgetésen, hogy a cseh testvérek (*Unitas Fratrum/Jednota bratrská*) közösségének jelenleg Prágában őrzött levéltárába valamilyen módon egy marosvásárhelyi zsinat téziseit tartalmazó szöveg is bekerült. A tőle megszokott szívélyeséggel el is küldte nekem a kézirat másolatát, s a hazai kutatók által nem ismert szöveget nem régen közzé is tettem.² Gyakorlott kollégám persze jól tudta, hogy a szöveggörnyezet is érdekes lehet számomra, s így nem csupán az 1570 januárjában tartott unitárius zsinat téziseit postázta, hanem szöveggörnyezetének néhány dokumentumáról is másolatot készített. További konzultációk után azt is megtudtam, hogy a tézisek a mondott közösség 1458–1589 közötti életét 14 negyedréses kötetben, s mintegy 10 ezer oldalon dokumentáló *Acta Unitatis Fratrum* egyik köte-

¹ A szöveg pontosításában és értelmezésében Tomkó Zoltántól kaptam köszönettel vett segítséget.

² BALÁZS (2021).

tében maradtak ránk.³ A kutatás pedig azt is megállapította, hogy a legendás szövegegyüttes összeállítása ahhoz a roppant műveltségű Jan Blahoslavhoz (1532–1571) köthető, aki egyszerre volt sokoldalú, zeneelmélettel is foglalkozó, továbbá az első cseh nyelvtant összeállító és az Újtestamentumot csehre átültető *eruditus humanista* és közössége dogmatikai integritását védelmező, a 16. század derekának protestáns nagyságaival felkészülten vitakozó teológus.⁴ Így a most tárgyalt téziseket tartalmazó kötetben is svájci teológusok, illetőleg a velük kapcsolatot tartó és a cseh testvérek történetével is foglalkozó álló diplomata Hubert Languet és Blahoslav püspök levélváltásáról készült másolatokat olvashatunk.

Számunkra persze az a legfontosabb, hogy a kapcsolatrendszer kulcsszereplője Kolozsvári Jordán Tamás volt. A Kolozsvárról elszármazott híres orvos pályaképét sok új adattal gazdagító Robert Offner publikációiból⁵ tudjuk, hogy bécsi barátja, az udvari orvos Johann Crato von Krafftheim közvetítésével került kapcsolatba a cseh testvérek két vezető személyiségével, Jan Blahoslavon kívül még Jan Zierotinnal, az ivančicei (Evancium, Eibenschütz) iskola és nyomda létrehozójával is. 1569 nyarán az ő meghívásukra telepedett le Morvaországban, ahol orvosi karrierje közismerten kiteljesedett.

A mondott levelekből az derül ki, hogy megérkezése után nem sokkal ő közvetített Hubert Languet és Jan Blahoslav között, de ő juttatta el a püspökhöz a felülmondott dolgozatunkban közölt tételeket is. Az ezeket felvezető cseh nyelvű szövegben ugyanis azt olvassuk, hogy Jordan doktor számára küldték meg őket Magyarországról. A bejegyző nem mondja meg, ki volt a küldő, fontosabbnak tartotta, hogy néhány indulatos mondatban elmarasztalja a tételek megfogalmazóit, akik szerinte a Sátán és Lucifer ösztönzésére felségsértést követnek el a szentháromság és annak egyes személyei ellen.

Bár ott nincs szó arról, hogy Jordán Tamáshoz hogyan jutott el a szöveg, a mostani közleményünkben közölt, közvetlenül a zsinati té-

³ Jelzete: Praha, Národní Archiv, Sign. Ochránov, AUF, sv. č. 9. Acta Unitatis Fratrum. ff. 45–46.

⁴ Minderről historiográfiai áttekintéssel és alapos bibliográfiával: BAHLCKE et al. (2018: 17–43).

⁵ A legutóbbi összegzés teljességre törekvő bibliográfiát is ad: <https://kulturportal-west-ost.eubiographie/jordanus-thomas> 2

zisek után álló levél alapján megalapozottan gondolhatunk arra, hogy az ekkor Pozsonyban élő Georg Purkircher lehetett a közvetítő. A mostani dokumentumunkat felvezető cseh szövegben ugyan nincs kommentár, az alább közölt levélben olvashatók viszont komoly segítséget jelentenek. A kezünkben lévő levél írója ugyanis azt írja, hogy olyan leveleket mellékel, amelyeket egy magyarországi barát rajta keresztül akart elküldeni Morvaországban élő barátjának. A mellékeltek sajnos nem maradtak ránk, de a hely és az időpont (Pozsony, 1570. május 3.) a híres orvost valószínűsíti, hiszen róla nem csak azt tudjuk, hogy az ottani humanista kör nagy kapcsolati rendszerrel rendelkező tagja volt, hanem azt is, hogy folyamatosan a városban tartózkodott.⁶ Ezen kívül az is mellette szól, hogy később egy epigrammában köszöntötte Jordán Tamásnak a pestisről írott könyvét.⁷ Mostani adataink alapján persze azt már lehetetlen megmondanunk, hogy ki lehetett a Purkirchert ebben az időben erdélyi hírekkel és dokumentumokkal folyamatosan ellátó személy, így a nyomozást itt most abba is kell hagynunk.

Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a dolgozatunkban közölt levél nem csupán a Purkircherrel és a pozsonyi körrel foglalkozók számára lehet érdekes, hiszen sok területről tartalmaz fontos híreket. Ezek közül most csupán a magyarországi és erdélyi eseményekre térünk ki részletesebben, s éppen csak említést tehetünk a nemzetközi politikából származókról.

Két orvos közötti levélváltásról lévén szó, nem csodálkozhatunk azon, hogy híreket kapunk Pozsony környékének tragikus egészségügyi helyzetéről, az éhínség okozta sok elhalálozásról, amelynek egyik okaként az árak megsokszorozódásával járó gabonahiányt ecseteli, amely arra kényszeríti az embereket, hogy gyomokból és a legkülönbébb füvekből készült kenyerek fogyasztásával próbálják elkerülni az éhhalált.

A levél felütése és zárlata ugyanakkor két konkrét történelmi eseményről ad hírt. Előbb a Karácsony György-féle parasztfelkelésről olvashatunk. A pársoros kivonat természetesen nem elegendő arra, hogy az eddigi adatainkat jelentősen gazdagítsa, ám mégis a korai dokumentumok egyikéről van szó, és ráadásul nem is szorosabban vett történet-

⁶ A híres humanista körről újabban: CSEHY (2001), BOROSS (2003).

⁷ PURKIRCHER (1988: 145). PURKIRCHER és JORDÁN Tamás ezt megelőző kapcsolatáról nem tud monográfiája: KNEIFEL (1942: 33).

írói megnyilatkozásról. Figyelemre méltó, hogy a források közül⁸ a Forgách Ferencet kiegészítő Forgách Simonhoz közel állva a Törökszentmiklóst megostromolni akarók számát kilencszázra teszi. (Maga Forgách Ferenc nem adja meg az ostromlók számát, a felkelésben résztvevők teljes létszámát teszi mintegy tízezerre.⁹ Forgách Simon szerint az ostromban hatszáz fő vett részt, ennyien indultak meg pusztá kézzel Jézust kiáltva, s mivel a szolnoki bég is rájuk tört, csak „kevés szaladt el bennök.”¹⁰) Purkircher levele szerint az ostrom minden résztvevőjét levágták, de a további események színhelye mindkét forrás szerint Debrecen volt, azzal a lényegesebb eltéréssel, hogy Purkircher informátora csak arról ír, hogy Karácsony Debrecenbe ment, ahol egyesek őmellé, mások viszont a császári csapatok mellé álltak, majd a vezér levágott fejét a parasztok elrettentésére is közszemlére tették, s ezután Szatmárra vitették, míg Forgách Simon úgy tudja, hogy maguk a debreceniek ölték meg élükön a bíróval.¹¹ Új név is felbukkan. Ismeretes, hogy Szikszai Hellopoeusz Bálint nyomán Forgách Simon a fekete embert¹² második Mózesként emlegeti, míg Bethlen Farkas már a *második Józsué*, vagy *második Makkabeus* elnevezés használatáról is tud. Purkirchernél *Fekete Sámson*ként szerepel, s nagy fizikai erejét tekintve talán ezt is használhatta ő maga, vagy környezete, ám másfelől az is igaz, hogy Apáti Ferenc híres versében, már a talán Dózsa Györgyre is vonatkoztathatóan, de a parasztok mozgolódását mindenképpen elmarasztalva szerepel a „Sásomnak áléjtá az pór önnön magát” verssor.

A levél *postscriptum*ában leírtak közismerten rendkívül fontos eseményre vonatkoznak. A források szerint 1570. április 12-én Gyulafehér-

⁸ Ezekről és a különböző értelmezési lehetőségek erényeiről és gyengéiről mai napig a legjobb összefoglalás HECKENASZT (1963). Az eseménytörténetre vonatkozó forrásokat tanulságosan szembesítik és néhány újra is utalnak KRUPPA Tamás BETHLEN Farkas művéhez írott jegyzetei: BETHLEN (2002: 317–323).

⁹ FORGÁCH (1977: 976).

¹⁰ FORGÁCH (1977: 977).

¹¹ Minden bizonnyal Purkircher levele jár közelebb az igazsághoz. Emlékeztetünk arra, hogy KRUPPA Tamás egyik jegyzetében már idézte TAKÁTS Sándor (1922: 272) nyomán Prépostváry Bálintnak a levelét, amelyben arról számol be, hogy nagy veszélytől mentette meg az országot. Egy csatában neki sikerült elfognia Karácsonyt, majd lefejeztette és a fejét elküldte Christoph Teuffenbach grófnak. Bornemisza Péter a *Foliopostillában* egyébként azt írja, hogy Kassán fejezték le. BORNEMISZA (1584: 1203v–1204r).

¹² Az elnevezés értelmezéséről az újabb román szakirodalomban: NAGY (2017).

várról Bekes Gáspár vezetésével elindult követség feladata azoknak a tárgyalásoknak a megkezdése és lefolytatása volt, amelyek a speyeri egyezményhez vezettek. A források mindegyike¹³ nagy számú, fényes kíséretéről beszél, amelyet a Bekessel közismerten kevésbé szimpatizáló Forgách Ferenc szerint „tékozló kedve szerint lovakat, ruhákat és pénzt sem kímélve” állított össze, s amelyet a császár parancsára mindenütt kitüntetett tisztelettel fogadtak, s „a határon még az ágyúk is eldördültek.”¹⁴ Ennek megfelelő lehetett a fogadtatás Pozsonyban is, ahol Purkircher szavai szerint az öt hintós delegációt nem ágyú- hanem zeneszóval köszöntötték, s nyilvánvalóan jelképes gesztusként abban a házban szállásolták el, ahol a legutóbbi országgyűlés idején Vratislav de Pernštejn cseh kancellár lakott.

Mivel a hozzá küldött levelekből csak kivételesen maradt ránk egy-egy darab, nem tudjuk megmondani, hogy levelezőtársai milyen rendszerességgel tájékoztatták Purkirchert a nemzetközi politikai élet eseményeiről. Itt mindenesetre először három birodalmi alkancellár halálának esetleges sorsszerűségét hozza szóba egy nagyon friss esemény Ulrich Zasius halálának hírére, aki a humanistaként is jelentős Johannes Ulrich Zasius fiaként töltötte be ezt a funkciót. Ennek kapcsán megemlékezik Jacobus Jonas és a szakirodalomban jóval jelentősebbként számoltartott Seldius, azaz Georg Sigismund Seld¹⁵ korábban (1565), de váratlanul bekövetkezett haláláról is. Az orvos mindenesetre nagyon jól értesültnek látszik, s ezt talán az akkor Bécsben élő Zsámboky Jánoshoz és Hugo Blotiushoz fűződő kapcsolataival is magyarázható.

Az Itáliába 1571-ben visszaindulni készülő utóbbihoz írott egyik szerencsésen ránk maradt leveléből¹⁶ következtethetünk ugyanakkor arra, hogy az itáliai hírek mögött a magyarországi és erdélyi páduások állhatnak,¹⁷ hiszen a mondott levél arra kéri Blotiuszt, hogy adjon át bizonyos küldeményeket Berzeviczy Mártonnak és Kubinyi Lászlónak.

Jordán Tamást most főleg firenzei eseményekről tájékoztatja. Hírei szerint a gyakran a városon kívül élő I. Cosimo di Giovanni Medici

¹³ Az eseményekről és a forrásokról ugyancsak KRUPPA Tamás jegyzetei adnak tömör áttekintést. BETHLEN (2002: 324–328).

¹⁴ FORGÁCH (1977: 968).

¹⁵ LAUBACH (2010).

¹⁶ PURKIRCHER (1988: 162).

¹⁷ PIRNÁT (2018). A további irodalomról is tájékoztat: HORN (2009: 281).

(1519–1574) feleségül vett egy 18 esztendő, nagyon szépnek és formásnak tartott firenzei szüzet, hogy királyokat szüljön neki. A királyi cím megszerzésére törekvő herceg házasságának a híre azonban minden valószínűség szerint csak eltorzulva jutott el Pozsonyba, hiszen a herceg Toledói Eleonóra halála után tőle születetett fiai felháborodására valóban megnősült, de nem a szeretőjét, Eleonora degli Albizit, hanem a fiai által nem kevésbé gyűlölt Camilla Martellit vette el. Azt viszont a gúnyosan fogalmazó Purkircher jól tudta, hogy Ferdinánd fiát Rómába küldte, ahol később bíboros lett.¹⁸

Purkircher fontosnak tartotta, hogy a pápa környezetéből származó híreket is továbbítson. Beszámol ellenfeleiről, akik közül a néven nem nevezett admirális minden bizonnyal Caspard de Coligny, a franciaországi hugenották egyik fontos vezetője, aki később a Szent Bertalan-éj egyik legnevesebb áldozata lesz.¹⁹ Ezt követően – jól kivehető, hogy melyik oldalon állva–, a pápa és a Habsburg-ház közötti konfliktus kerül elő. Konkrétum hiányában nehéz lenne megmondani, hogy mire vonatkozott a császár, vagyis II. Miksa protestációja, hiszen V. Piusz trónra kerülése után a katolikus egyház megerősítéséért harciasan küzdő egyházfő és a császár között folyamatos volt a feszültség. Beszédes a nem régen elhunyt Zasius újbóli említése is, aki Miksa egyik fontos tanácsadója volt az egyházi ügyekben. Ebben a kontextusban marasztalja el Purkircher a pápa *Regnans in excelsis* kezdetű, I. Erzsébet angol királynőt kiközösítő hírhedt bulláját, amely óriási felháborodást váltott ki a protestánsok között. Végül sajnálkozik a II. János Frigyes szász választófejedelem és János Vilmos között kialakult háborúskodás miatt, amelynek okaként a *bestiae Illyricaet* említi, ami talán az ismert horvát származású reformátor, Matthias Flacius Illyricus megosztó teológiájára vonatkozik.

¹⁸ Ezekről magyarul is olvasható: HIBBERT (2004: 254–256).

¹⁹ Így utal rá az ifjabb Joachim Camerarius-hoz írott levelében is: PURKIRCHER (1988: 151).

*

S.P.D.

Venerunt nuper literae omnes ex patria juvenalis tui et propterea eas ad vos mitto. Puto te etiam intellexisse plurima de quodam Samsone Nigro, qui turbam rusticam sibi adiunxerat, fingebatque se divinitus vocatum, ut Turcicam tyrannidem evertat.

Misit hoc mense Aprili 900 milites, qui arcem S. Nicolai Turcis subiectam expugnent, ibi 900 isti omnes sunt caesi. Venit tandem Samson ille Debreczinium ibi concursus factus, aliqui pro ipso, aliqui contra ipsum cum Caesareis militibus insurrexerant, vincunt hi istos et Samsonem interficiunt, ac caput procisum reliquae rusticae turbae, ut terreatur, unusquisque domum revertatur, ostendunt ac caput praecisum illud postea Zakmarum ad nostros mittunt.

18. Aprilis venit Zakmarium Bekeschi Casparus, Orator Transilvanicus, qui noctem ibi mansit, et a commissariis nostri Imperatoris honorifice est exceptus, sequenti die postea ulterius est profectus, et his diebus hic expectatur, et recta ad imperatorem contendet.

Zasius noster 27. Aprilis mane hora septima est mortuus, et quantum ex amicorum litteris colligo, parotide est extinctus, quae ad sermonem et spiritum et vitam ipsi interclusit.

En quomodo moriuntur procancellarii imperiales quotiescunque ad comitia imperialia accidere cogitamus. Sic mortuus Jonas sic Seldius, sic et ipse Zasius. Nescio an homines aut ipsa officia sint in culpa. De rebus Italicis adhuc pauca scribi possunt, cum nihil sit gestum. Novus ille Hetruscus cum vix domum rediisset, celebravit nuptias cum virgine Florentina 18 annos nata, patre Marcello laudatur valde a formae splendore ac plurimum amabatur ab isto sene. Nunc eam sibi copulavit, ut ex ea novos reges producat. Filius natu maximus quoque Romam ad illa beata oscula est profectus. Papa metuit Avenioni, Admiralius hostiliter superato iam Rhodano in agro ibi vicino vastat et depopulatur. Adhuc nihil habemus, quomodo Papae probata sit protestatio illa nostri Imperatoris. Papa obiiciet Zassium nunc mortuum, quia tunc contra sedem Romanam plurima sit locutus. Papa anathemate feriit Reginam Anglicam, sed causa mihi non constat. Armant se Elector Saxo et Joh. Wilhelmus Saxo et alter alteri bellum indixit. Motuum istorum causae

sunt bestiae Illyricae, quae gaudent et sitiunt sanguinem humanum. Nos ista a longe sed tristes audimus et aspicimus.

Haec nunc habui, quae ad te scriberem. Panis apud nos maxima penuria et in vicinis locis plusquam maxima quantam nemo unquam meminit. Mensura nostra 2 taleris venditur, quarum tres aliis annis uno talero emebantur. Multi fame moriuntur, multi pane carent, multi ex vitibus in pulverem redactis panem pro cibo coquunt multi rapis, caulibus, radicibus, alii sine pane vescuntur, vagantur, morbi pestilentiales cum petechiis. Romae morbi genus perimit homines, qui ubi scinduntur, reperitur vermis ingens prope cor et conspiciuntur arrosiones in ipsa substantia cordis. Haec nunc habui, quae ad te scriberem, tu vale et salve. Ex mea et toto nostro consistorio Pos[onii] 3. Maii Anno 70. P.

Hodie in prandio fuit Posonii orator Transylvanicus in quinque curribus et exiguo comitatu. Nostri cives obtulerunt ipsi munera pisces et vinum et musica nostra eum exceperunt. Peracto prandio iter Viennense est ingressus. Hospitium habebat in illa domo, quam habebat Dominus a Perstain in proximis comitiis.

Felhasznált irodalom

- BALÁZS 2021 BALÁZS M., *Az 1570-es marosvásárhelyi zsinat újabban előkerült tézisei*, in: Bogdándi Zs. – Dáné V. – Lupescu Makó M. (szerk.), *Album Amicorum. Tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenötödik évfordulójára*, Cluj-Napoca, 2021, 13–25.
- BAHLCKE et al. (ed.) 2018 J. BAHLCKE – J. HALAMA – M. HOLY – J. JUST – M. ROTHKEGEL – L. UDOLF (bearb.), *Regesten in der Handschriftenbänden Acta Unitatis Fratrum I–IV, überlieferten Texte*, Wiesbaden, 2018, 17–43.
- BETHLEN 2002 BETHLEN F., *Erdély története, II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571), III–V. könyv*, Bodor A. (ford.) – Galántai E. (ellen.), Kruppa T. (jegyz.), Szabó Gy. (lekt.), Budapest–Kolozsvár, 2002, 317–323.
- BORNEMISZA 1584 BORNEMISZA P., *Peredicatio egesz esztendő által*, Detrekő, 1584.
- BOROSS 2003 BOROSS K., *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*, *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei*, 13 (2003), 157–185.
- CSEHY 2001 CSEHY Z., *Radéczy István a költő*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 115 (2001), 217–221.

- FORGÁCH 1977 FORGÁCH F., *Emlékirat Magyarország állapotáról*, Borzsák I. (ford.), in: Kulcsár P. – Kulcsár M. (szerk.), *Humanista történetírók*, Budapest, 1977.
- HECKENASZT 1963 HECKENASZT G., *A Karácsony György-féle parasztfelkelés*, *Történelmi Szemle*, 6 (1963/1), 19–21.
- HIBBERT 2004 Ch. HIBBERT, *A Medici-ház tündöklése és bukása*, Bánki V. (ford.), Budapest, 2004.
- HORN 2009 HORN I., *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség a 16. században*, Budapest, 2009.
- KNEIFEL 1942 KNEIFEL M., *Purkircher György*, Budapest, 1942.
- LAUBACH 2010 E. LAUBACH, *Der Reichskanzler Georg Sigismund Seld im Dienst der Kaiser Karl V. und Ferdinand I.*, Gütersloh, 2010.
- NAGY 2017 NAGY L., *Reformáció, népi vallásosság, románok. Román látnokok és entuziaszták*, *Szépirodalmi Figyelő* 16 (2017/5), 32–35.
- PIRNÁT 2018 PIRNÁT A., *Egy humanista kör kialakulása*, in: Pirnát A., *Kiadatlan tanulmányok*, Budapest, 2018, 103–113.
- PURKIRCHER 1988 G. PURKIRCHER, *Opera quae supersunt omnia*, M. Okál (ed.), Budapest, 1988.
- TAKÁTS 1922 TAKÁTS S., *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Budapest, 1922.

Letter of Georg Purkircher to Kolozsvári Jordán Tamás (3 May 1570)

The source section contains reports by Georg Purkircher, a doctor from Bratislava, on international, Hungarian and Transylvanian events. Among the latter, he highlights the peasant uprising of György Karácsony and the opening of negotiations with the embassy led by Gáspár Bekes, which later led to the conclusion of the Treaty of Speyer. He also reports on the latest scandals of the papal court.

Keywords: Circle of Bratislava (Pozsony), Georg Purkircher, Kolozsvári Jordán Tamás, peasant uprising of György Karácsony, Gáspár Bekes, I. Cosimo di Medici, Camilla Martelli